

УДК 821.161.2.09+929 Іван Савич
DOI <https://doi.org/10.32840/1813-341X-2019-2.03>

А. Е. Єрмоленко

аспірант кафедри української літератури
Луганського національного університету імені Тараса Шевченка

КОРДОЦЕНТРИЧНА ПАРАДИГМА ПОЕТИКИ ІВАНА САВИЧА

У статті досліджується кордоцентрична парадигма поетики політв'язня, представника регіональної літератури Донбасу Івана Савича на матеріалі збірки «Дивосвіт любові». Значущі події української історії ХХ століття кардинально вплинули на світоглядні позиції літературних і культурних діячів зазначеного періоду. Відбувся перегляд художньої традиції та стилістичного вираження загальнолюдських цінностей у творах мистецтва. Зміна естетичної парадигми сприяла переосмисленню багатьох філософсько-культурних явищ. Пізнання й відображення світу у творах художньої літератури спрямоване насамперед на пізнання людини, а всі подані події є засобом всебічного її зображення. Тому набирає популярності ідея провідної ролі людського серця, або першості духовної реальності. З використанням концепту «серце» в українському літературознавстві набули чинності такі аналітичні конструкції, як «філософія серця» та «кордоцентризм». Кордоцентризм є домінантною якістю світогляду Івана Савича. Свою творчу діяльність він розпочав у 30-х роках ХХ століття. Розквіт його поетичного таланту припав на другу половину ХХ століття. У важкому бою молодий офіцер був тяжко поранений і потрапив у фашистський полон, а після повернення був безвинно репресований та майже на дев'ять років став в'язнем гулагівських таборів у Комі АРСР.

Однак драматизм долі Івана Савича зовсім не робить його творчість жорсткою. Його поетичний світ добрий і правдивий. Багатьом творам письменника властиві біографічність, історизм та документалізм, проте це не заважає їм бути високохудожніми творами, а емоційна щирість і ліризм оповіді завжди надає їм кордоцентричних рис. Збірка «Дивосвіт любові» пронизана теплим сонячним світлом, душевністю, палким почуттям кохання, ніжністю й благоговінням та водночас тугою за Батьківщиною. Іван Савич своєю творчістю засвідчує прихильність до «філософії серця», для поета серце є осередком духовного життя, визначає сутність людської особистості. Поезія Івана Савича позначена виразним екзистенційним і філософським спрямуванням, зосередженістю на філософії серця, складних проблемах буття людини, яка позбавлена волі, на дослідженні глибинних, потаємних внутрішніх механізмів становлення особистості та її самопізнанні.

Ключові слова: регіональна література, «філософія серця», соціум, концепт, дискусія, мультикультурний простір, чуттєвість, лірика, емоційність.

Постановка проблеми. Специфіка й особливості дослідження регіональної літератури та історії в сучасних умовах потребують переосмислення та належного поцінування. У ході складних і неоднозначних процесів демократизації суспільства стало можливим аналітично-критичне й художнє осмислення сфальсифікованих або замовчуваних фактів історії України. До таких явищ належить творчість Івана Савича (Лук'яненко), поета Луганщини, талановитого перекладача, автора чудових оповідань-спогадів, відомого українського митця другої половини ХХ століття.

Епохальні події української історії ХХ століття не могли не позначитися на світогляді

літературних і культурних діячів зазначеного періоду, а через них – і на всьому літературно-культурному дискурсі доби. Зміна естетичної парадигми сприяла переосмисленню багатьох філософсько-культурних явищ. Відбувся перегляд художньої традиції та стилістичного вираження загальнолюдських цінностей у творах мистецтва. В умовах досить складного українського сьогодення вагомого значення набуває утвердження нової гуманістики, спрямованої на вивчення складних проблем людського буття, розкриття змісту кожної неповторної візії. Тому перед сучасними науковцями постає завдання повного переосмислення художньої спадщини вітчизняних письменників із метою переоцінки

мистецьких явищ. Самі ж дослідження творчості митців виходять далеко за межі традиційних поглядів, є зверненими до духовного світу особистості з огляду на її внутрішні проблеми та події, що її оточують.

З огляду на екзистенціальну потребу людини в духовній величі завжди є проблема асиміляції вільної та водночас залежної від соціуму особи з мультикультурним простором. Не останню роль у цьому відіграють як раціональні, так і ірраціональні підказки серця, які зазвичай стають життєвим дороговказом. Тому ідея провідної ролі людського серця, або першості духовної реальності, має право на існування.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Фундаторами українського кордоцентризму були Г. Сковорода, М. Гоголь, П. Юркевич, Т. Шевченко, П. Куліш. Психологічна інтерпретація вчення про серце в українській філософії обстоювана апологетами українського кордоцентризму І. Мірчуком, Д. Бучинським, О. Кульчицьким, Є. Калюжним, І. Бичком. Фундаментальною розвідкою є монографія Я. Гнатюка «Український кордоцентризм у конфлікті міфологій та інтерпретацій» [1]. Поетичну форму української кордоцентричної філософії аналізує О. Камінчук у статті «Рецепція «філософії серця» в українській поезії (від романтизму до постмодернізму)» [2]. Окремі грані майстерності Івана Савича, його художнього світу, віршового інструментарію, творчі здобутки та втрати висвітлено в розвідках І. Мірошніченко [4], О. Неживого [5], Т. Пінчук [6]. Однак сьогодні відсутні літературознавчі дослідження, спрямовані на науковий аналіз кордоцентричного складника поезики лірики Івана Савича, тому заявлена тема, на наше переконання, є актуальною.

Мета статті. Головна мета роботи полягає у визначенні основних кордоцентричних рис поезики Івана Савича. Матеріалом дослідження є поезія збірки «Дивосвіт любові». З огляду на мету перед нами постає завдання з виокремлення й аналізу кордоцентричної парадигми заявленої збірки.

Виклад основного матеріалу. Українська академічна спільнота, незважаючи на значний теоретичний масив інформації, досі перебуває в полоні ілюзій, шаблонів сприйняття та некоректних тлумачень концепту «український кордоцентризм». Я. Гнатюк зазначає: «У філософській україністиці в останні десятиріччя була започаткована довготривала дискусія навколо

українського кордоцентризму як українського філософського вчення про серце. Його апологети та критики у своїх аргументаціях віддавали перевагу трьом головним способам інтерпретації вчення про серце в українській філософії: психологічному, текстологічному й метафілософському» [1, с. 4]. З наведеного текстологічна інтерпретація є найменш придатним герменевтичним методом для дослідження українського кордоцентризму як національної філософії. Складність її полягає в тому, що під час текстологічної інтерпретації наукове дослідження сфокусоване лише на окремих текстах українських літераторів або їхніх фрагментах, а це своєю чергою веде до суттєвого обмеження творчо-філософського пошуку й аналізу.

У «Літературознавчому словнику-довіднику» за редакцією Р. Гром'яка, Ю. Коваліва та В. Теремка зазначено, що «філософія серця» – це основний традиційний напрям української філософії, який відображає специфіку ментальної свідомості, що проявляється в яскравих емоційних формах кордоцентризму, та пов'язує ентузіастичні настанови із чуттєвою сферою, з прагненням охопити в обмеженому безмежне, у відносному абсолютне [3, с. 697]. Багато вітчизняних інтелектуалів розглядають кордоцентризм, віддзеркалений у поетичних творах українських митців, як наскрізний архетип української національної ментальності.

Між національним менталітетом українського народу та українським кордоцентризмом простежується певний опосередкований зв'язок. Сполучною ланкою, яка зв'язує їх у єдину структуру, є поезія. Особливістю поезії є те, що в ній емоціональне перебуває поза сферою дії раціонального, інакше кажучи, у ній серце вільне від примусу розуму. І це споріднює лірику з національним менталітетом українського народу, у якому емоційно-почуттєва сфера домінує над свідомістю й розумом [1, с. 167]. Завдяки такій подібності лірика є найбільш придатною формою для максимально повного прояву, самовираження національного менталітету українського народу.

З використанням концепту «серце» в українському літературознавстві набули чинності такі аналітичні конструкції, як «філософія серця» та «кордоцентризм». Автором поняття «філософія серця» (від грецьк. «philos» – «любов», «sophia» – «мудрість»; «друг сердечної мудрості») вважається Д. Чижевський, а винахідником терміна «кордоцентризм» (від латин. «cordis» –

«серце», «centrum» – «центр кола»; «серце як єдність і цілісність людини») – О. Кульчицький [1, с. 8]. Досі немає єдиного визначення термінів «філософія серця» та «кордоцентризм», більшість дослідників схилиються до їх ототожнення. Я. Гнатюк вважає: «Поняття «кордоцентризм» – порівняно нове; воно належить передусім до царини філософії. Поняття це означає, що в житті людини, у її світогляді основну роль, мотиваційну та рушійну, відіграють не розумово-раціональні сили людини, а, скоріше, сили її емоційного почуття, або, образно кажучи, сили людського серця» [1, с. 8]. Отже, кордоцентризм у літературі проявляється в зосередженості на емоціях і почуттях, що демонструє його своєрідність та унікальність водночас.

Кордоцентризм є домінантною якістю світогляду Івана Савича. Він був досить відомою особистістю не лише на теренах рідного краю, а й далеко за його межами, його творчість на сьогодні не отримала всебічної наукової оцінки.

Життєвий і творчий шлях Івана Савича був нелегким. Бідняцькому синові довелося трудитися з раннього дитинства, у матеріальних нестатках він здобував освіту. Свою творчу діяльність розпочав у 30-х роках ХХ століття. Розквіт його поетичного таланту припав на другу половину ХХ століття. Друга світова війна перервала його трудову й літературну діяльність. Трагічною була також військова доля поета. Як начальник штабу батальйону, лейтенант Лук'яненко мужньо воював у найгарячіший період війни. У важкому бою молодий офіцер був тяжко поранений і потрапив у фашистський полон, а після повернення був безвинно репресований та майже на дев'ять років став в'язнем гулагівських таборів у Комі АРСР [4, с. 12–13].

Однак драматизм долі Івана Савича зовсім не робить його творчість жорсткою. Його поетичний світ добрий і правдивий. Багатьом творам письменника властиві біографічність, історизм та документалізм, проте це не заважає їм бути високохудожніми творами, а емоційна щирість і ліризм оповіді завжди надає їм кордоцентричних рис. Іван Савич досконало володів усіма формами поетичної творчості – від ліричних віршів до значних поетичних полотен.

Збірка «Дивосвіт любові», видана 2009 року до 95-річчя від дня народження поета, містить у собі «вибране з вибраного» – перлини поетичної думки й доробок про життя поета в мордовських таборах. Вона пронизана теплим сонячним світлом, душевністю, палким почуттям

кохання, ніжністю й благоговінням та водночас тугою за Батьківщиною.

Іван Савич своєю творчістю засвідчує прихильність до «філософії серця», для поета серце є осередком духовного життя, визначає сутність людської особистості: «<...> із серця солдатського, нині вже хворого, / Вам не вивітрить віри в прийдешню весну» [7, с. 56]. Презентована автором лірика пройнята особистими переживаннями, ліризмом, мотивами самотності, відчаю, тривоги. Суворий клімат приполярної Півночі, снігові завої, суворі вітри, довгі полярні ночі та червоні, оранжеві, сині й білі хвилі створюють невольницьку картину, формують безнадію, життєву константу. Проте світоглядна концепція ліричного суб'єкта не викреслює з пам'яті дружину та сина. Наприклад, у вірші «Затамовуй глибоку тривогу» поет так згадує свої переживання: «Замело мені снігом дороги, / Може быть, назавжди, / Назавжди... / Де не стану – мете хуртовина, / Скрізь колючі вітри, як мечі, / І не кров, а гірка полонина / В моїм серці і вдень, і вночі, / Тож забудь і не жди, тільки сина / Забувать не учи, / Не учи!» [7, с. 60].

Багато в митця поезій, присвячених постаті жінки – коханої дружини, матері («Коханій», «Два сонети дружині», «В Ірпені з дружиною», «Ти у мене найкраща», «Ти одна», «Матері», «У рідній хаті», «З листів до дружини»). Вони просякнуті глибоким кордоцентризмом, адже перебувають глибоко в його серці, починаючи з перших життєвих вражень, з перших поетичних текстів. В ув'язненого лірика болить серце за рідну неньку (узагальнений образ власної матері та Батьківщини), яка сумувала за своїм найменшим сином, поезія пройнята глибокою емоційністю: «Моя старенька, люба моя мамо! / Коли б дорогу знала ти сюди, / Пішла б одна глибокими снігами / Шукать мої заметені сліди» [7, с. 59].

Вірші збірки «Дивосвіт любові» досить чуттєві, проте водночас відкриті й доступні для розуміння та тлумачення, без будь-якого прихованого змісту. Наприклад, у вірші «Північне сяйво» автор поетикально яскраво змальовує безмежну красу навколишньої природи: «Червоні, оранжеві, сині та білі / У небі ритмічно гойдаються хвилі. / Здається, що сонце своєю рукою / Оздобило небо барвистою грою...» [7, с. 57]. Вірш ніби просякнутий теплими позитивними душевними емоціями, які перекреслює мотив безпросвітності як протистояння

величності краси й сірості, трагічності свого існування, що характерно для кордоцентризму: *«Прекрасні ви в сяйві нічнім, видноколи! / ... Бодай би мені вас не бачить ніколи. / Ну як цю красу мені серцем сприйняти, / Як бачиш її крізь залізні квадрати?»* [7, с. 57].

По́за «філософією серця» в Івана Савича страшна несправедливість беріївських таборів ГУЛАГу, дійсність, яка просякнута нестабільністю, непевністю, розгубленістю та тривогою, дійсність, яка позбавлена сенсу, тому проявляє себе через кордоцентризм у різних спектрах мистецького життєдіяння – як у прозі, так і в поезії.

Емоційно-почуттєва сфера лірики Івана Савича домінує над свідомістю та розумом: *«<...> То, може справді кинути надії / І жить, скажім, як сірий віл живе / ..Покинуть вірші, занедбати книги, / Забуть, хто рідні, друзі, вороги, / Змінити серце на шматочок криги, / Не думать про деснянські береги, / Ну, словом, будь подібним до вола...»* [7, с. 72]. Ліриці Івана Савича притаманні такі наскрізні кордоцентричні мотиви, як надія й віра (поезії «Я щоночі дивлюсь на тремтливую зорю», «У час, коли краплі густі дощові», «Діти сонця», «На повний голос», «Сніг», «Подих з півдня», «Надії», «Повернення в Київ», «У рідній хаті»), з одного боку, та смуток, туга й зневіра (вірші «От і все...», «Іронія долі», «Північне сяйво», «Одне і те ж, одне і те ж щодня», «Ми землю, промерзлу до самого краю», «Серце», «На етапі», «В безсонну ніч», «Після обшуку», «...Стопившись, набік пилу я кинув...») – з іншого.

Висновки і пропозиції. Український кордоцентризм як національна філософія являє собою історичний тип філософування та філософську парадигму з елементами філософсько-поетичної традиції. Причиною появи українського кордоцентризму був національний менталітет українського народу.

У статті зроблено спробу виокремити та проаналізувати кордоцентричну парадигму поетики Івана Савича, наголосити на значенні цього аспекту для кращого розуміння й сприйняття творів автора. Український кор-

доцентризм є складним феноменом. Саме тому однозначно визначити його неможливо. Описати сутність та особливості поетики українського кордоцентризму можна лише через текстологічний аналіз, низку визначень, характеристик і порівнянь.

Лірика Івана Савича має екстеріоризований характер, пройнята особистими переживаннями, кордоцентричними мотивами самотності, відчаю й тривоги та водночас віри й любові, ніжності та лагідності. Вона показує багатоаспектність внутрішнього світу Івана Савича. Його поезія позначена виразним екзистенційним і філософським спрямуванням, зосередженістю на філософії серця, складних проблемах буття людини, яка позбавлена волі, на дослідженні глибинних, потаємних внутрішніх механізмів становлення особистості та її самопізнанні. У цьому знайшли відбиток духовний досвід письменника, індивідуальне авторське художнє мислення, інтеріоризоване мистецьке сприйняття під час осмислення реалій навколишньої дійсності.

Список використаної літератури:

1. Гнатюк Я. Український кордоцентризм у конфлікті міфологій та інтерпретацій : монографія. Івано-Франківськ, 2010. 184 с.
2. Камінчук О. Рецепція «філософії серця» в українській поезії (від романтизму до постмодернізму). *Молода нація* : альманах. Київ, 1996. С. 241–247.
3. Літературознавчий словник-довідник / за ред. Р. Гром'яка, Ю. Коваліва, В. Теремка. Київ, 2007. 752 с.
4. Мірошниченко І. Іван Савич (Лук'яненко). Життя та творчість. Луганськ : ТОВ «Віртуальна реальність», 2012. 88 с.
5. Неживий О. Нелегка доля поета. Жайвори над Луганщиною: літературні портрети членів Луганської обласної організації Національної спілки письменників України. Частина І. Луганськ, 2004. С. 84–87.
6. Пінчук Т. Витоки екзистенційної художності поезії Івана Савича періоду ув'язнення. URL: <http://bo0k.net/index.php>.
7. Савич І. Дивосвіт любові. Поезії. Луганськ, 2009. 80 с.

Yermolenko A. Cordocentric paradigm of poetics by Ivan Savich

The article deals with the cordocentric paradigm of poetry of the political prisoner, the representative of the regional literature of the Donbas – Ivan Savich on the material of the book “Miracle of the World of Love”. Significant events of Ukrainian history of the twentieth century have dramatically influenced the outlook of the literary and cultural figures of the period. A review of the artistic tradition and stylistic expression of human values in works of art was held. Changing the aesthetic paradigm contributed

to the rethinking of many philosophical and cultural phenomena. Cognition and reflection of the world in the works of fiction is aimed primarily at the knowledge of man, and all the events presented are the means of its comprehensive image. Therefore, the idea of the leading role of the human heart or the primacy of spiritual reality is gaining popularity. Using the concept "heart" in Ukrainian literary criticism, such analytical constructions as "philosophy of heart" and "cordocentrism" became effective. Cordocentrism is the dominant quality of the outlook of Ivan Savich. He started his creative activity in the 30 years of the twentieth century. The heyday of his poetic talent fell in the second half of the century. In a serious battle, the young officer was seriously wounded and captured by the Nazis, and when he returned, he was innocently repressed and, for almost nine years, became a prisoner of gulag camps in the Komi Autonomous Soviet Socialist Republic.

But the drama of Ivan Savich's fate does not make his work rigorous. His poetic world is kind and true. For many works of the writer biographical, historicism and documentalism are characteristic, but this does not prevent them from being highly artistic works, and emotional sincerity and lyricism of the narrative always gives them cordocentric features. The book "Miracle of the World of Love" is imbued with warm sunshine, sincere, passionate feelings of love, tenderness and awe, and at the same time, a desire for the Motherland. Ivan Savich demonstrates his commitment to the "philosophy of the heart" by his work, for the poet's heart is the center of spiritual life that determines the essence of the human person. The poetry of Ivan Savich is marked by expressive existential and philosophical orientation, concentration on the philosophy of the heart, complex problems of human being who is deprived of liberty, the study of deep, secret inner mechanisms of personality formation and self-knowledge.

Key words: regional literature, "philosophy of heart", socium, concept, discussion, multicultural space, sensuality, lyrics, emotionality.